

Ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van 'Eendenkooi met eiland in de Oude Schelde' in Bornem (Bornem en Weert)

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op de adviesvraag bij het college van burgemeester en schepenen van Bornem, ingediend op 27 april 2017;

Overwegende dat het advies niet tijdig is meegedeeld en dus geacht wordt gunstig te zijn;

Gelet op het advies van de departementen of agentschappen van de Vlaamse overheid, bevoegd voor omgeving, leefmilieu, natuur en energie, mobiliteit en openbare werken, landbouw en visserij, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, gegeven op 22 mei 2017, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde aantoonst;

Overwegende dat de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde als monument historische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Bornem heeft een historische waarde als getuige van een bijzondere jachttechniek op waterwild (zogenaamd vangbedrijf) zoals die vanaf de middeleeuwen werd toegepast. In de eendenkooi van Bornem zijn gespreid over 700 jaar vermeldingen van jaarlijkse aantallen gevangen eenden bekend. Er zijn sterke aanwijzingen dat het ontstaan van eendenkooien in Vlaanderen en zelfs hier in Bornem moet gesitueerd worden. De oudste vermelding van de vast renderende eendenkooi van Bornem dateert van 1318, waardoor deze als het oudst bekende voorbeeld in Europa beschouwd. Het is aannemelijk dat de eendenkooi van Bornem model stond voor een ruimere verspreiding in de ons omringende landen. De eendenkooi is onafgebroken verbonden aan het kasteel van Bornem, waarvan de geschiedenis minstens teruggaat tot 1292. De heren van Bornem konden zich hiervoor beroepen op het feodale jachtrecht. Vermoedelijk is de eendenkooi van Bornem, na de godsdiensttroebelen op het einde van de 16de eeuw, door baron Pedro I de Coloma heropgebouwd en geperfectioneerd. Doorheen de lange geschiedenis van de eendenkooi werd het aantal vangpijpen op de zuidelijke en noordelijke oever van de Oude Schelde aangepast en uitgebreid. Het eiland in de rivierarm wordt voor het eerst duidelijk weergegeven op de gravure van Sanderus uit 1644.

Tot voor 1764 werd de eendenkooi verpacht onder meer op basis van duidelijke onderhoudslasten. Nadien en tot 1971 werd de vangstinstallatie niet meer verhuurd maar

door de adellijke eigenaars, via hun rentmeesters, zelf geëxploiteerd. Hiervoor werd een vaste kooiman in dienst genomen. De initiële functie voorzag in afzet van wild (eendenbout, eendenborst, mogelijk ook pastei), deels voor eigen consumptie maar ook voor afzet, onder meer op de wildveiling van Brussel. Vanaf 1973 werd de eendenkooi opnieuw verhuurd, ditmaal als vogelringstation aan de Belgische Staat, later de Vlaamse overheid, onder meer in functie van wetenschappelijk onderzoek naar trekkende watervogels.

De ornamentale beplanting rond de zuidelijke vangpijpen, met onder meer taxus en plataan, gaat meer dan waarschijnlijk terug op een gedeeltelijk doorgevoerde laat 19de-eeuwse parkaanleg naar ontwerp van de bekende Duitse landschapsarchitect Eduard Keilig (1827-1895);

Overwegende dat de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde als monument technische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Bornem heeft een uitgesproken technische waarde omwille van de specifieke inplanting aan de Oude Schelde, waarbij een deel van de afgesloten rivierarm met eiland fungeert als kooiplas. De eendenkooi is derhalve uitgerust als een uitzonderlijk type met zogenaamde 'buitenpijpen', waarbij de vangpijpen rechtstreeks op de rivierarm aansluiten. De inrichting en uitrusting van de vier zuidelijke vangpijpen weerspiegelt nog de originele aanleg met gekromd vangfuijnet. Dit vangpijptype, ten onrechte vaak als het oud-Hollandse type voorgesteld, vormt een Vlaams prototype en stond garant voor een ruimere verspreiding in de ons omringende landen. Alle toebehoren waarmee een eendenkooi als bijzondere vangstinstallatie werd ingericht, waaronder vangpijpen, schermen en beugels, vormen één geheel en zijn hier nog afleesbaar bij de vier zuidelijke vangpijpen. Om de oeverzones van de vangpijpen te versterken werden kort na de Tweede Wereldoorlog steenbestortingen aangebracht. Ook het kooipad naar de eendenkooi, bereikbaar vanuit de kasteelomgeving via een kooibrugje, is als secundaire uitrusting bewaard.

De inplanting van de eendenkooi werd bepaald door de brede afgesloten rivierarm van de Oude Schelde, waarop sinds het midden van de 13de eeuw geen drukke scheepvaartbeweging meer mogelijk was. Dit grote waterrijke gebied was daardoor een aantrekkelijk pleistergebied voor watervogels, noodzakelijk voor een succesvolle eendenvangst. Het alluviale bos aan beide zijden van de Oude Schelde is nog steeds herkenbaar als kooibos, met daarin fragmenten van hakhout met overstaanders, respectievelijk in de struiklaag en opperhoutlaag. In het kooibos komt nog steeds een spectrum aan wilgensoorten en -variëteiten voor, waaronder schietwilg, grauwe wilg, boswilg, bittere wilg, bastaard tussen schietwilg en kraakwilg, bastaard tussen katwilg en amandelwilg en klonen van katwilg (kloon 'Gele wiedauw') en Duitse dot (kloon 'Gewone kattekletters'), die origineel als poot-, vlecht- en bindwilgen dienst deden om de eendenkooi met houten vangpijpen op te bouwen en te onderhouden.

Het uitzicht van de vangpijpen van het Oud-Vlaamse vangpijptype is uitzonderlijk sterk gedocumenteerd uit een gepubliceerde literaire bijdrage van Emile Best over de eendenkooi van Bornem uit 1877 en uit een fotografische opnamen uit circa 1887 en 1898;

Overwegende dat de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde als monument volkskundige waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Bij de aanleg van de eendenkooi speelde grondbezit en vermogen een belangrijke rol. De eendenkooi van Bornem, zelfs al werd deze voor 1764 verpacht, benadrukte de status van de achtereenvolgende Heren van Bornem, waaronder de baronnen en graven Coloma, de graven de Corswaerem-Looz, de graven de Marbais en de graven de Marnix. De eendenkooi zorgde ervoor dat men op het kasteel van smaakvol vlees was verzekerd. De exploitatie van de eendenkooi was onderdeel van het omvattende beheer van het adellijke domein en behoorde toe aan opeenvolgende generaties van rentmeesters. Binnen de familie Van Roie bijvoorbeeld werd het rentmeesterschap overgedragen van het begin van de 19de eeuw tot 1962.

Zeker sinds 1792, maar vermoedelijk reeds vanaf 1764 hadden de kasteelheren een vaste kooiman in dienst. Het uitzonderlijke landelijke beroep van kooiman werd in stilte en eenzaamheid en vaak 's nachts op en rond de eendenkooi uitgeoefend. De laatste kooiman

van de eendenkooi van Bornem was Charles Walschap. Het solitaire beroep of bijberoep werd stevast als geheimzinnig omschreven waardoor het een memorabele volkskundige achtergrond kende. Uit bronnenstudie is bekend dat het gebruik van een kooihond, van brandende turf en van een fluitje om eenden te lokken in de eendenkooi van Bornem werd toegepast. Uit een gepubliceerde literaire bijdrage van Emile Best over de eendenkooi van Bornem uit 1877 bleef een gedetailleerde omschrijving van het beroep en de werkzaamheden van de kooiman bewaard. Uit lokale volkskundige overlevering uit het tweede kwart van de 20ste eeuw is de uitspraak "het wordt donker boven Weert" bekend, verwijzend naar de grote aantallen, in zwermen opvliegende eenden in de nabijheid van de eendenkooi aan de Oude Schelde;

Overwegende dat de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde als monument ruimtelijk-structurerende waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Bornem bezit een uitzonderlijke aanleg als buitenkooi waarbij de vangpijpen aansluiten op de Oude Schelde-arm. De rivierloop fungeert als kooiplas, waarbij de positie van de vangpijpen ruimtelijk gemarkeerd wordt door het centrale eiland, begroeid met opgaande bomen. De alluviale bosstroken aan beide zijden van de Oude Schelde, die op deze niet-ingedijkte gronden of zogenaamde 'buitenlanden' een gebruik kenden als kooibos, begeleiden daarmee de vroegere rivierloop.

Het resterende, onverharde kooipad op de rechteroever, begeleid door overgebleven rietschermen en gemarkeerd door een beweegbaar loopbrugje, zorgt voor een geaccentueerde fysieke verbinding tussen het Kasteel van Bornem en de eendenkooi;

Overwegende dat de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde als monument wetenschappelijke waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Bornem is als buitenkooi en na verlies van de oorspronkelijke jachtfunctie, onderdeel van de oude rivierloop van de Schelde en als dusdanig een bijzonder biotoop voor broedende en pleisterende watervogels. Het eiland in de Oude Schelde groeide tijdelijk uit tot broedkolonie van blauwe reigers en aalscholvers. De begroeiing van het kooibos, bestaande uit twee alluviale stroken middelhoutbos aan beide oevers van de Oude Schelde biedt een afwisselend biotoop voor zeldzame houtachtige en kruidachtige planten. Het spectrum aan soorten en -variëteiten uit het genus *Salix* (wilg) bestaat deels uit autochtone genenbronnen, evenals uit specifieke en karakteristieke cultuurvariëteiten.

Het gebruik van de eendenkooi van Bornem als vogelringstation, effectief vanaf 1937 tot 1998, geeft uitdrukking aan een aanvullende wetenschappelijke waarde. Het inschakelen van deze functie, als geschikte herbestemming, betekende een ultieme redding van de vangstinstallatie van de eendenkooi van Bornem. In deze eendenkooi werden aanzienlijke aantallen watervogels gelokt, geringd, vrijgelaten en eventueel terug gevangen, met het oog op ornithologisch onderzoek naar aspecten van onder meer verspreiding, levensduur en migratie van soorten. Dit onderzoek gebeurde hier aanvankelijk vanuit een onderling samenwerkingsverband tussen de private eigenaar en het Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België, later het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen als overheidsinstelling en de ornithologische vereniging 'De Wielewaal',

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerendergoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerendergoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen voorlopig beschermd als monument:

de eendenkooi met eiland in de Oude Schelde, met vier bewaarde vangpijpen en bijhorende schermen, een kooibos en een kooibrugje op de rechteroever van de rivierloop (grondgebied Bornem) en drie deels bewaarde vangpijpen en een kooibos op de linkeroever van de rivierloop (grondgebied Weert), Kasteelstraat zonder nummer (Bornem) en Binnendijkstraat zonder nummer (Weert), bekend ten kadaster: Bornem, 2de afdeling, sectie H, perceelnummers 14, 15/2A (deel), 17/A, 18A, 26 en deel uitmakend van het openbaar

domein en 5de afdeling sectie A, perceelnummers 268 (deel), 269, 270, 271, 272, 273 en 274.

De voorlopig beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de voorlopig beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. §1. Het monument heeft de volgende erfgoedwaarden:

- 1° historische waarde;
- 2° technische waarde;
- 3° volkskundige waarde;
- 4° ruimtelijk-structurerende waarde;
- 5° wetenschappelijke waarde.

§2. De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

- 1° de eendenkooi van Bornem bewaart zeven vangpijpen waarvan vier zuidelijke langs de rechteroever van de Oude Schelde en drie noordelijke langs de linkeroever;
- 2° de vangpijpen liggen, tegenover een ovaalvormig eiland in de rivierloop, verspreid over een oeverlengte van 800 meter aan de 100 meter brede Oude Schelde. Het deel van de Oude Schelde dat als kooiplas fungeert is daarmee ongeveer acht hectare groot;
- 3° de positie van de vangpijpen is nog gelijkaardig aan de voormalige houten vangpijpen. Van de noordelijke vangpijpen is de positie van de vangpijp bewaard alsook enkele knotbomen waaraan de vroegere schermen werden bevestigd. De meest oostelijk gelegen zuidelijke vangpijp heeft een kromming in oostelijke richting in tegenstelling tot de drie andere die afbuigen in westelijke richting. De noordelijke vangpijpen zijn gekromd in noordoostelijke tot zuidoostelijke richting;
- 4° de zuidelijke vangpijpen bewaren een inrichting met ijzeren beugels uit betonijzer, gelast op spoorstaven of gevat in beton- of kunststofblokken en overspannen door kunststofnetten van zwart nylon, gebaseerd op het Oud-Vlaamse vangpijptype. De maaswijdte van deze netten bedraagt 5 centimeter. Ongeveer om de 2 meter volgen de steeds lager wordende beugels op elkaar. De beugel bij het begin van de vangpijp is ongeveer 5 meter hoog en 5 meter breed; de laatste beugel is ongeveer 60 centimeter hoog en breed. De vangpijpen hebben een gemiddelde lengte van ongeveer 50 meter, maar verschillen lichtjes in lengte;
- 5° langs de zuidelijke vangpijpen en langs de oeverzijde van de Oude Schelde komen ook nog fragmenten voor van loopschermen, kortschermen, knieschermen en blindschermen, telkens gesteund door knotbomen van wilg, olm of es. Deze schermen bestaan uit rietmatten. Op de positie van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde staat een maasdraadafsluiting, plaatselijk ook nog met rietmatten. In de oeverstroken van de zuidelijke vangpijpen, dicht bij de mondingen aan de Oude Schelde, komen natuursteenbestortingen voor. Van de drie noordelijke vangpijpen op grondgebied Weert zijn de ijzeren beugels en de verschillende soorten schermen verdwenen. Plaatselijk staan wel nog de knotbomen van wilg, olm en es overeind, zowel langs de mondingen van de vangpijp als langs de oeverzijde van de Oude Schelde. Op de positie van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde staat een maasdraadafsluiting. In de oeverstroken van de noordelijke vangpijpen, dicht bij de mondingen aan de Oude Schelde, komen natuursteenbestortingen voor;
- 6° het kooibos op het grondgebied Bornem bestaat uit een ijl alluviaal bos van wilg, els, es, zomereik, esdoorn en hazelaar, deels ingeplant met cultuurpopulier. Ook fragmenten van een meer ornamentele beplanting komen voor, met twee opgaande platanen, meerdere taxussen en ook levensbomen. Een deel van deze beplanting lijkt ook functioneel als schermbeplanting. In het kooibos loopt een onverhard kooipad dat via een houten ophaalbrugje, een vervangen exemplaar van een vroeger houten draaibrugje, in verbinding staat met de kasteelomgeving. Langs de rechteroever van de Oude Schelde bevindt zich ook een kleine houten observatiehut. Het kooibos op het

grondgebied Weert bestaat uit een alluviaal bos van wilg, els, es, zomereik, olm, esdoorn en hazelaar, deels ingeplant met cultuurpopulier. Op het eiland in de Oude Schelde komt een beplanting voor van onder meer wilg, els, es, zomereik, olm, zomereik en grauwe abeel. Het spectrum aan soorten en -variëteiten uit het genus Salix (wilg), met minstens acht taxa, bestaat deels uit autochtone genenbronnen, evenals uit specifieke en karakteristieke cultuurvariëteiten.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° behouden en het functioneel herstellen van 3 zuidelijke vangpijpen met overspannen ijzeren beugels en bijhorende rietschermen;
- 2° facultatief herstellen of reconstrueren van 1 zuidelijke vangpijp volgens het oorspronkelijke Oud-Vlaamse houten type (wilgenpoten en wilgenvlechtwerk) met bijhorende rietschermen;
- 3° herwaarden van het loopscherm langsheen de rechteroever Oude Schelde en facultatief herwaarden van het loopscherm langsheen de linkeroever;
- 4° periodiek ontmodderen van 4 zuidelijke en 3 noordelijke vangpijpen;
- 5° behouden en desgevallend her stapelen van aanwezige steenbestortingen ter hoogte van de vangpijpen;
- 6° facultatief verwijderen van grond dam in de meest westelijke vangpijp op de noordelijke oever;
- 7° tegengaan van spontane boom- en struikopslag in de zuidelijke en noordelijke vangpijpen;
- 8° instellen van middel houtbeheer in kooibos op de rechteroever en in kooibos op de linkeroever en desgevallend inboeten van struiklaag met daartoe geschikte wilgenvariëteiten;
- 9° behouden van ornamentele beplanting (taxus en plataan) bij zuidelijke vangpijpen;
- 10° periodiek afzetten van knotbomen;
- 11° behouden van kooipad in onverharde toestand;
- 12° behouden van houten ophaalbrugje.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermde monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood;
- 5° de ligging of het profiel van de vangpijpen en van het eiland te behouden;
- 6° de rust in de omgeving van de eendenkooi te bewaren en vormen van gemotoriseerde sporten te vermijden.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermde monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 3° het plaatsen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden;
- 4° het plaatsen of wijzigen van afsluitingen, met uitzondering van gladde schrikdraad en prikkeldraad met houten, ontschorste smalle palen, ten behoeve van veekering;
- 5° het aanleggen, ophogen, structureel en fundamenteel wijzigen of verwijderen van wegen en paden;
- 6° elke reliëfwijziging van de bodem, wijziging van het hydrografisch netwerk of werk dat impact kan hebben op het grondwaterpeil;

- 7° het vellen of beschadigen van bomen en struiken, met uitzondering voor dode bomen en niet meer productieve fruitbomen, en elke handeling die een wijziging van de groeiplaats en groeivorm van de bomen en de struiken tot gevolg kan hebben;
- 8° het aanplanten van bomen en struiken die geen vervanging zijn van afgestorven of verdwenen bomen en struiken;
- 9° het aanleggen of wijzigen van verharding;
- 10° het plaatsen of wijzigen van oeverbeschoeiing;
- 11° het achterlaten van slib;
- 12° het gebruik van bestrijdingsmiddelen op grasland, wegbermen en bos, uitgezonderd voor de pleksgewijze bestrijding van distels en brandnetels;
- 13° het achterlaten, opslaan of verwerken van eender welke afvalstof, van afgedankte voorwerpen, van ruwe of verwerkte materialen;
- 14° het lozen van vloeistoffen of gassen die nadelig kunnen zijn voor de aanwezige flora, fauna en bodem.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

Brussel, 09 AUG. 2017

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS